

386 с.

3.Ковалев В.В. Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 512 с.

4.Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність. – К.: Центр навч. літ-ри, 2004. – 376 с.

5.Недоскин А.О. Нечетко-множественный анализ риска фондовых инвестиций. – СПб.: Спецлитература, 2002. – 182 с

6.Основи інвестиційної діяльності / Под ред. М.П.Денисенко. – К.: Альтера, 2003. – 338 с.

7.Трояновский В.М. Математическое моделирование в менеджменте. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: РДЛ, 2000. – 256 с.

Отримано 28.01.2008

В.П.БУРМАКА, канд. істор. наук, М.В.БУРМАКА, канд. філол. наук
Харківська національна академія міського господарства

ЦІКАВЕ ВИДАННЯ ДЛЯ МІСТОБУДІВНИКІВ

Рецензія на монографію Д.М.Чорного «По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). – Харків, 2007. – 304 с.

Не можна сказати, що з історії українських міст досі написано й опубліковано обмаль. У своїй книзі Д.Чорний наводить сотні назв тих публікацій, у яких тією чи іншою мірою автори торкаються теми, яку відомий харківський науковець обрав для свого дослідження. Цей доробок своїх попередників Д.Чорний критично проаналізував і вийшов на висвітлення питань розвитку міст Лівобережної України, які до нього досліджено недостатньо. Крім того, його твір став важним відгуком на назрілу потребу в комплексному дослідженні суспільних процесів, зокрема їхньої специфіки, що розгорталися по наших містах за умов переходу від традиційного до модерного суспільства. Дослідження ґрунтується також, між іншим, на ретельному вивченні матеріалів деяких архівів, преси, статистичних публікацій, збірок документів і матеріалів, що виходили друком до ювілеїв міст, мемуарів, щоденників, листування суспільно вагомих, соціально активних осіб тощо.

Насамперед автор докладно відмітив різницю у площах, відстанях розташування між українськими лівобережними й західноукраїнськими містами, яскраво змалював суттєві зміни, що відбуваються на початку XX ст., у взаєминах наших міст і їхніх передмість, у характері економічного життя й соціальній структурі мешканців передмість, у відстаннях між містами та їхніх площах із просуванням на південь і схід, особливо зростання чисельності населення. Водночас він аналізує погляди різних дослідників на проблему динаміки розвитку нашого міського населення початку XX ст. і зміст відповідних джерел її вивчення. Сумлінне статистичне висвітлення дістали станова, статева,

вікова й етнонаціональна структури містян. З узагальнених спостережень автора про них для прикладу наведемо таке. До початку першої світової війни «українці домінували у повітових та безповітових центрах Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, але їхня питома вага значно меншою була на Катеринославщині і Таврії. Прямо пропорційно зменшувалася у напрямку з півдня на північ частка росіян. Єврейське населення у значній кількості було представлено по містах Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, і значно меншій – Харківщині й Таврії. Представників національних меншин (поляків, німців, татарів) більше приваблювали губернські міста, в той час як східних слов'ян – повітові» (с.83).

Розглядаючи економічну ситуацію в регіоні, автор проаналізував і узагальнив величезну кількість статистичних даних, різноманітних матеріалів преси, що містили багато інформації про відповідні рішення уряду, місцевих з'їздів організацій підприємств, умови праці, тривалість робочого дня, курс акцій, розміри дивідендів акціонерних кампаній та банків, причини банкрутств, роботу залізниць, експортні можливості регіону, стан кон'юнктури ринку сільськогосподарських і промислових товарів тощо. До речі, перші газети в Західній Європі взагалі нерідко мали здебільшого економічний характер, тобто передусім постачали комерційну інформацію. В подальшому далеко не всі газети дотримувались цієї тенденції. Отож цілком доцільно увагу Д.Чорного привернули такі газети, як «Южный край», який за визначенням відомого історика журналістики І.Михайліна, «був найвидатнішим приватним інформаційним проектом губернського Харкова» (див.: І.Л.Михайлін. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812-1917. – Харків, 2007, с.103). На шпальтах цієї газети Д.Чорний знайшов особливо цікаві й важливі дані про бюджет країни, фінансування банками промислових підприємств, кооперацію, іпотечну справу тощо. На аналізі величезної кількості цифр і фактів економічного життя ґрунтується, наприклад, такі його узагальнення: «Певна частка промислової продукції вироблялася підприємствами міст Катеринославщини – 54,8%. Понад 26% становила вартість продукції міст Харківщини, 12,7% – Полтавщини, 4,3% – Таврії, близько 2% – Чернігівщини ... Як свідчать дані губернських статистичних комітетів, між 1907-1914 рр. більш динамічно розвивалась промисловість по містах Таврії, Катеринославщини і Харківської губернії» (с.97-98).

Оскільки міста були й є найважливішим осередком торгівлі автор у своєму дослідженні звернув на неї спеціальну увагу. Міста регіону за сумою оборотів торгівлі станом на рубежі століть, він поділяє на чотири групи. До першої з них він відносить «Харків – 81,1 млн. руб., Ка-

теринослав – 40,3 млн. руб., Маріуполь – 22,7 млн. руб., Кременчук – 14,2 млн. руб., Бердянськ – 13,8 млн. руб. Саме ці п'ять міст давали майже 64% оборотів міської торгівлі регіону» (с.120). Місце й роль Харкова в торгівлі виразно підкреслено: «Харків зосереджував понад 16% закладів торгівлі регіону з сумою оборотів 30% від оборотів усіх міст та п'яту частину оборотів усього лівобережжя!.. Харків мав найбільшу торгову мережу серед міст регіону: понад 2,6 тис. торгових точок, 16% від усієї по лівобережжю, майже 28% від губернії (1900 р.). Найближчий конкурент – Катеринослав відставав на 860 закладів торгівлі...» (с.121). Але уважно розглянуто автором стан торгівлі й по інших, у тому числі й малих, містах (зокрема Харківщини – у Куп'янську, Змієві, Вовчанську, Валках ...).

У третьому розділі своєї монографії Д.Чорний докладно висвітлив труднощі реалізації міського самоврядування, зумовлені конкретними ситуаціями політичного розвитку Росії, серед них – втручання губернаторів у повноваження міських дум і водночас занедбання контролю над такими сторонами їхньої діяльності, як власна підготовка звітності, регулярне проведення ревізій тощо.

Автор зазначає, що, крім тиску на думи й управи через суд, влада вдалася й до таких прийомів впливу, як непризначення виборів у відведений законом термін по багатьох повітових містах Чернігівщини, скасування виборів гласних у Полтаві, Кременчуці, Харкові, не затвердження на посадах обраних думами членів, голів управ. До того «покладання на голів, старост поряд із представницькими, розпорядчими функціями, усіх обов'язків щодо ведення документації, зокрема фінансової, консервувало непрофесіоналізм у роботі міських структур, призводило до помилок. Як наслідок, переобтяжені виконанням обов'язкових функцій, керівники міст занедбували справи, міське господарство розбалансовувалося» тощо (див. с.138).

У сфері комунального господарства і транспорту в 1906-1914 рр. міське самоврядування, за твердженням автора, віддавали перевагу модернізації водопостачання, асенізації, міського транспорту. Дослідник наводить численні приклади їх облаштування по багатьох містах. Ця робота особливо посилилася через епідемії, зокрема холери 1908-1911 рр. Про її нагальність і складність свідчить, наприклад, той факт, що в 1904 р. у жодному з лівобережних міст каналізаційної системи не було. В десятках міст головним засобом вивозки нечистот були асенізаційні обози. Реальну підготовку до проведення каналізації Харків, наприклад, розпочав у 1907 р., будівельні роботи – в 1912 р., введення в дію – за часів Першої світової війни. І тут без труднощів не обійшлося. Без попередньої підписки населення (150 тис. руб.) міська влада їх,

очевидно, не змогла би подолати.

Наведення ладу в мережі вулиць і провулків, їхнє брукування, прокладання трамвайної колії, телефонних і електричних мереж, розвиток вантажного транспорту – все це не обходилося без прорахунків, але й здобутків також. І все це вдало проілюстровано в монографії Д.Чорного. Він слушно зазначає, що, крім іншого, рух міського суспільства від традиційного до модерного стану суттєво стримували недосконале міське положення, заборони вповні використовувати зібрані з містян податки й значення зроблених урядом напередодні Першої світової війни навіть незначних поступок у сфері фінансів. Найважливіше значення на початку XX ст., як вірно підкреслює автор, «мали надходження від міських підприємств, нерухомого майна і оброчних статей, збільшення частки запозичень, фінансування міських потреб. Головні статті витрат – виплата боргів на запозиченнях, утримання міських підприємств, народна освіта як наслідок, комунальне господарство зробило важливі, хоча й не такі значні, як на те сподівались мешканці міст, кроки вперед: до використання колодязної води, вивезення сміття спеціальними обозами, будівництва в деяких з них водогонів і каналізації. Вийнятковим незадовільним залишалось брукування вулиць. Все це дозволяє стверджувати: боротьба за збільшення фінансових можливостей міст, розпочата міською елітою, мала суттєво сприяти подоланню проблем, що накопичились у муніципальній сфері» (с.202).

Четвертий, останній розділ монографії автор присвятив розвитку міської самосвідомості, повсякденному життю лівобережних містян. Він зазначає, що з кінця XIX ст. до самого початку Першої світової війни вийняткового значення набули святкування різноманітних ювілеїв (наприклад, з приводу 1000-ліття Русі та 900 років від Хрещення Русі тощо), впровадження певних або відродження старих ритуалів, обрядів, які відбувалися за ініціативи та підтримки держави. «У такий спосіб, – пояснює дослідник, – вона сподівалася духовно об'єднати народи, що опинилися під скіпетром Романових... Пробудженню громадянської свідомості та активності жителів міст сприяли події першої російської революції. Соціально-економічні та суспільно-політичні зрушення 1906-1914 рр. посилили потяг до пошуків власної ідентичності... Розвиток української історичної науки на початку XX ст. також сприяв пробудженню інтересу до минулого». Справді, появи публікацій з історії міст сприяли діяльність місцевих археографічних комісій, святкування ювілейних дат у Чернігові, Полтаві, Харкові тощо. В останьому, наприклад, міська дума виступила замовником і спонсором видання фундаментальної історії міста, перший том якого («История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й

год», її авторами були Д.Багалій і Д.Міллер) побачив світ у 1905 р., а другий – у 1912 р.

Автор слушно відмітив естетичний і світоглядний впливи святинь, пам'яток, пам'ятників на свідомість і почуття тодішніх людей. Читачеві цікаво бачити й суб'єктивність їхнього сприйняття, вибірковість, хай і неповноту, аутентичність їхніх спогадів. Наприклад, у згаданих спогадах чорносотенця, члена «Союза русского народа», ніжинського професора М.Бережкова про архітектуру Прилук промовистим є те, що їхній автор своєю увагою проминув прекрасний, чи не найкращий в Прилуках, у стилі козацького бароко, побудований на початку XVIII ст. собор Преображення Господнього. Хоча стоїть він майже поряд з храмом Різдва Богородиці, який М.Бережков похвалив...

У своїй монографії цілком доцільно Д.Чорний показує нам, чим цікавилися тоді літні, а чим – молоді люди і що насаджувала в їхній свідомості офіційна влада. І виявляється, наприклад, що ще мало не століття тому харківська міська дума запланувала встановлення в місті пам'ятника видатному українському композиторові М.Лисенку, який свого часу навчався у Харківському університеті, але плану свого не виконала. З великим інтересом читаються ті сторінки книги (227-231), на яких ідеться про полемічну боротьбу гласних думи М. Міхновського й голови гірнозаводчиків півдня Росії фон-Дітмара з цього приводу, про святкування шевченківських днів по лівобережних містах і пов'язану з цим політичну боротьбу, про національні взаємини в Харкові та по інших лівобережних містах на побутовому рівні (с.257-260)...

Важливим для нас є уявлення й усвідомлення взаємовпливу розвитку міста й розвитку провінційної преси. В роботах дослідників дотепер це питання достатнього висвітлення не дістало. А в монографії Д.Чорного воно досить ретельно досліджено. До початку Першої російської революції вже у 13 лівобережних містах існувала місцева преса. Протягом цієї революції виникли 68 газет і 37 журналів. У 1910-1913 рр. газети й журнали щороку десятками виникали в Харкові, Катеринославі ... Вперше вони виникли (якщо казати лише про Харківщину) в Костянтинограді, Вовчанську. Харків був найважливішим центром місцевої періодики. В цьому місті 1901-1916 рр. видавалися 187 видань, зокрема 127 журналів і 60 газет, відповідно 54 і 23% їхньої загальної кількості в регіоні. Багато харківських та інших видань Д.Чорний влучно характеризує. Вказує на форми і методи переслідувань з боку місцевої влади, від яких потерпала преса...

Без перебільшення, видатним явищем у культурному житті наших людей став прихід кінематографа до лівобережних міст (1906-1914рр.).

Автор докладно розглядає етапи розвитку кінематографічного мистецтва, різні форми його залучення до культурного життя (особливо в Харкові). Та робить висновок, що великою мірою завдяки пресі й кіно вироблявся модерний світогляд лівобережних містян, суттєво розширилася їхня поінформованість. Зазначає він ще й таке: «Український фактор здобув визнання, став реалією життя великих і малих міст. Він не був, та і не міг перетворитися на домінуючий, враховуючи неосвіченість більшості українців, пригнічений статус народу, колосальний тиск влади, русифікованість еліти та простих городян. Але, на наш погляд, український чинник став в один ряд з іншими, визначаючи виміри міського суспільства. Адже в тому і полягає особливість модерного міста, що воно не лише уніфікує умови життя людини, побут, одяг, але і сприяє його індивідуальності. Ризикуємо наразитися на критику, та, на наш погляд, для городянина наявність чистої води і Т. Шевченка були відтепер не від'ємними» (с.294)...

Змістовне, ретельно виконане дослідження Д.Чорного графічно чіткими, промовистими штрихами замальовує «білі плями», що існували в історії лівобережних міст України. Безумовно, воно стане в пригоді викладачам вищої школи, студентам, учителям, краєзнавцям – усім, хто цікавиться історією України.

Отримано 28.01.2008

АВТОРСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ

Андреева Т.С. 142, 260

Анін В.І. 59

Анпілогов П.І. 343

Бурак О.М. 147

Бурмака В.П. 354

Бурмака М.В. 354

Бутенко О.П. 142

Бухолдіна О.М. 187

Варна夫ська Д.С. 265

Великих К.О. 119

Виставна Ю.Ю. 106

Влащенко Н.Н. 338

Володина И.Н. 110

Высокая Г.В. 12

Гавкалова Н.Л. 253

Герашенко И.А. 124

Глазунов Ю.В. 89

Глушко О.О. 65

Гончарова З.В. 84

Гриневиц Л.В. 350

Гриньова М.А. 45

Гріщенко А.О. 184

Гуляк Р.Е. 3

Гунько Д.В. 330

Домбровская Г.П. 124

Доровської О.Ф. 248

Дубіщев В.П. 205

Зайцева И.Ю. 230

Зінковська А.І. 65

Знахур С.В. 302

Зубенко В.О. 38

Іванісов О.В. 248

Ігнатенко А.В. 59

Кайнова Т.В. 269

Калініченко Л.Л. 220

Карлова О.А. 3